



НЕДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ВЧИТЕЛЮВАННЯ

Путівник для освітян



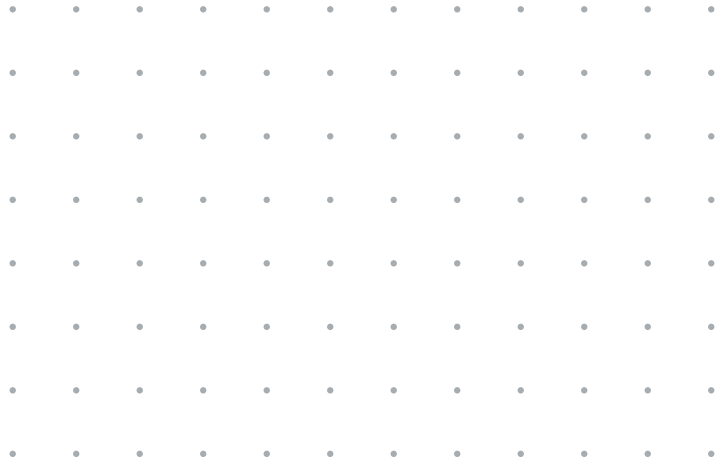
2021

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

ОЛЬГА АНДРУСИК – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, експертка і тренерка ГО «Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», у недалекому минулому – віцедиректорка Комунального закладу «Харківська спеціалізована школа І ступеня № 33 Харківської міської ради Харківської області»

ТЕТЯНА ДРОЖЖИНА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, координаторка проекту «Центр гендерної культури як платформа для розширення прав і можливостей жінок та молоді», співавторка методології антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, співorganizаторка та членкиня робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, кандидатка педагогічних наук

ОЛЕКСАНДР ЕЛЬКІН – Голова Ради ГО «ЕдКемп Україна», член Консультативної ради з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти при Президентові України, член Громадської ради Міністерства освіти і науки України, член робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, кандидат технічних наук, автор концепції путівника



ОЛЕГ МАРУЩЕНКО – сертифікований експерт з недискримінації в освіті, соціолог ГО «ЕдКемп Україна», доцент кафедри філософії Харківського національного медичного університету, директор, експерт і тренер ГО «Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА», співавтор методології антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, член робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, кандидат соціологічних наук, доцент

ОЛЕНА МАСАЛІТІНА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, віцеголова Ради ГО «ЕдКемп Україна», співавторка концепції реформи Нової української школи, радниця міністра освіти і науки України (2016–2020 роки), співавторка методології антидискримінаційної експертизи освітнього контенту, співorganizаторка і співкоординаторка робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, кандидатка філологічних наук, доцентка

ІРИНА РАКИТСЬКА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, вчителька Куп'янської загальноосвітньої школи №6 Куп'янської міської ради Харківської області

ОЛЬГА РАСКАЗОВА – сертифікована експертка з недискримінації в освіті, тренерка, завідувачка кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, членкиня робочої групи з питань політики гендерної рівності та протидії дискримінації в освіті Міністерства освіти і науки України, докторка педагогічних наук, професорка



4



ПРО ПУТІВНИК

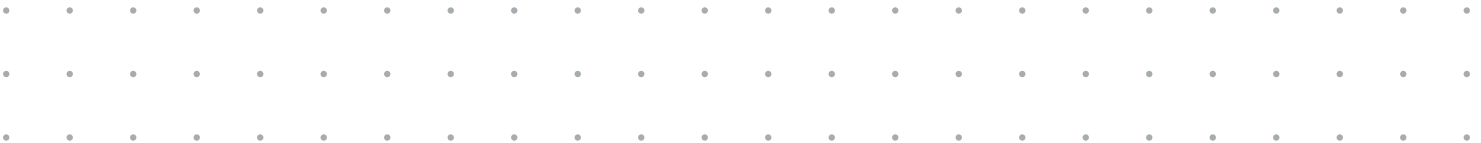


Пропонований путівник – чи гайд, чи методичні рекомендації – створений ГО "ЕдКемп Україна" в рамках проекту "Трамплін до рівності", що здійснюється за підтримки Швеції та Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, UNFPA у співпраці з ГС "Освіторія" для шкільних педагогів як допомога у недискримінаційному вчителюванні.

В основу путівника покладені положення недискримінаційного підходу в освіті, методологія і досвід проведення в Україні антидискримінаційної експертизи проєктів шкільних підручників (2016 – 2020), а також антидискримінаційний аналіз численних шкільних уроків, зокрема, аналіз понад 470 уроків, створених у рамках проєкту "Всеукраїнська школа онлайн". У структурі кожного такого уроку було проаналізовано три його обов'язкові компоненти:

- навчальне відео за участі педагога,
- конспект уроку,
- блок тестових завдань.

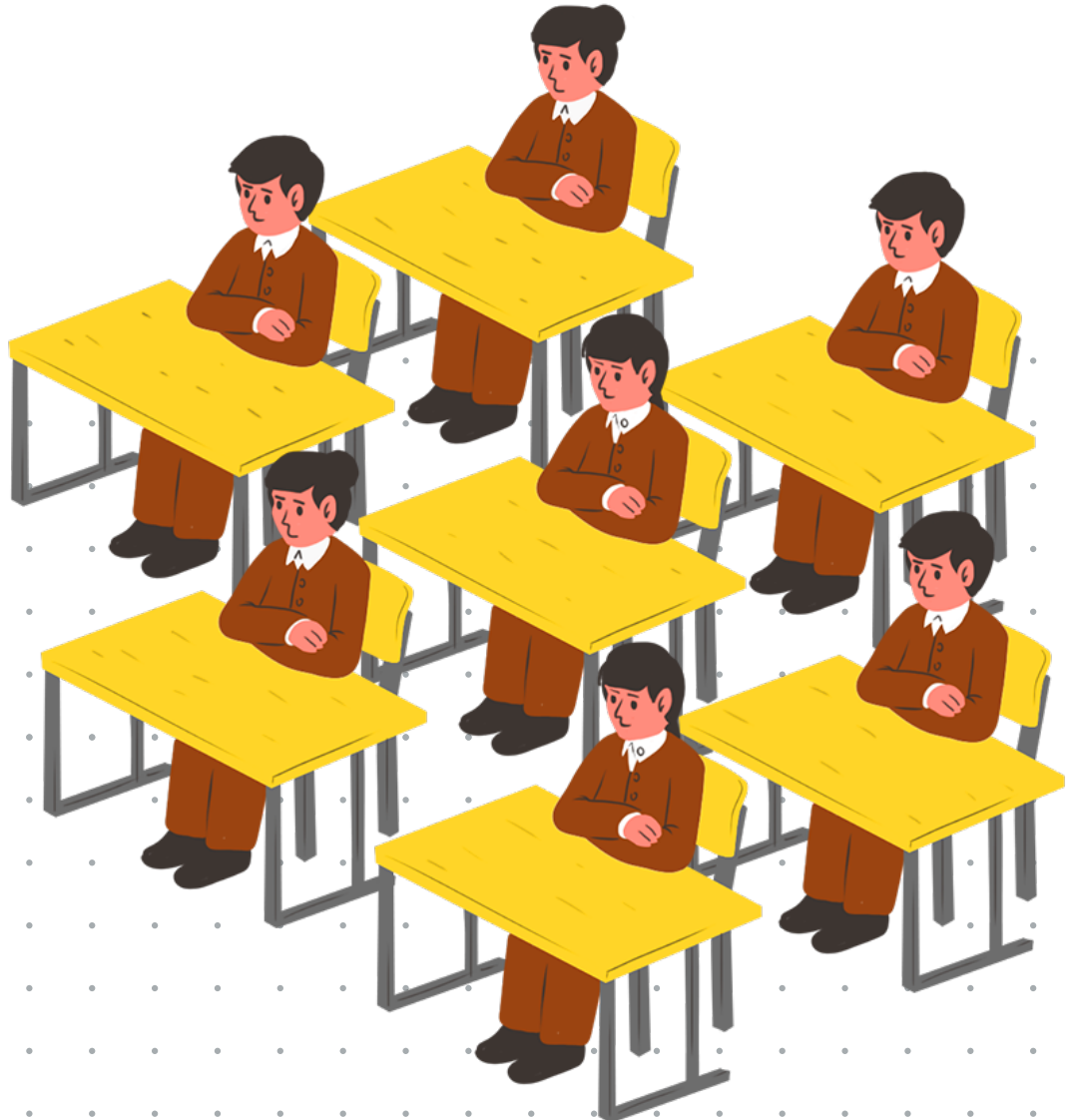
Загалом було переглянутого 64,5 години відео, проаналізовано роботу 57 педагогів. Однак рекомендації, розроблені авторським колективом путівника, виходять за межі суто онлайн-навчання: користуючись цим посібником, будь-який педагог, який створює чи добирає освітній контент, проводить уроки чи просто комунікує з учнівством, зможе втілити недискримінаційний підхід у своєму вчителюванні – як в онлайні, так і в офлайні.






ДИСКРИМІНАЦІЙНЕ
ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЙНЕ
ВЧИТЕЛЮВАННЯ


Як традиційне вчителювання може дискримінувати?



Традиційне вчителювання склалося, в основному, на початку модерних часів, коли учні й учениці розглядалися як підпорядковані об'єкти навчального впливу. Уважалося, що все учнівство ледь не однакове, має бути стандартно підготовлене (орієнтація на середнього учня чи ученицю), а вчитель чи вчителька – керувати навчальним процесом. Учителство особливо не зважало на індивідуальні особливості учнівства, тим більше на їхні особливі освітні потреби, а з іншого боку, будучи продуктом панівної, багато в чому патріархатної, культури, керувалося поширеними стереотипами (зокрема, про майбутні ролі у житті хлопців і дівчат, дітей різних етносів та віросповідань, дітей з інвалідністю тощо), які почасти і сьогодні призводять до дискримінації в освітньому процесі.



*Дискримінація*¹ – це ситуація, коли особа (група осіб) зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами за певними ознаками – расовою приналежністю, кольором шкіри, віком, статтю, інвалідністю, етнічною приналежністю, мовою, соціальним походженням, майновим станом, релігійними переконаннями, місцем проживання, громадянством, сімейним станом, політичними переконаннями тощо.



¹ Стисло про визначення та форми дискримінації можна прочитати на сторінці #ОСВІТАБЕЗДИСКРИМІНАЦІЇ <https://www.edcamp.org.ua/nondiscrimination>, а докладніше – у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.

Дискримінація як проблема має як гуманітарну, так і суто практичну сторону. Перша пов'язана із питанням справедливості – усі люди різні, але при цьому рівні; усі повинні мати рівні права і можливості для самореалізації, досягнення соціального успіху, щастя. Щодо практичної сторони, то вона полягає в тому, що людські ресурси стають усе ціннішими, їхні вміння, рівень освіченості, практичний досвід набувають усе більшого значення – а тому нехтування якоюсь частиною людських ресурсів (це передусім жінки, темношкірі, люди з інвалідністю, представниці/-ки певних етносів тощо) надзвичайно збіднює загальні можливості людства.



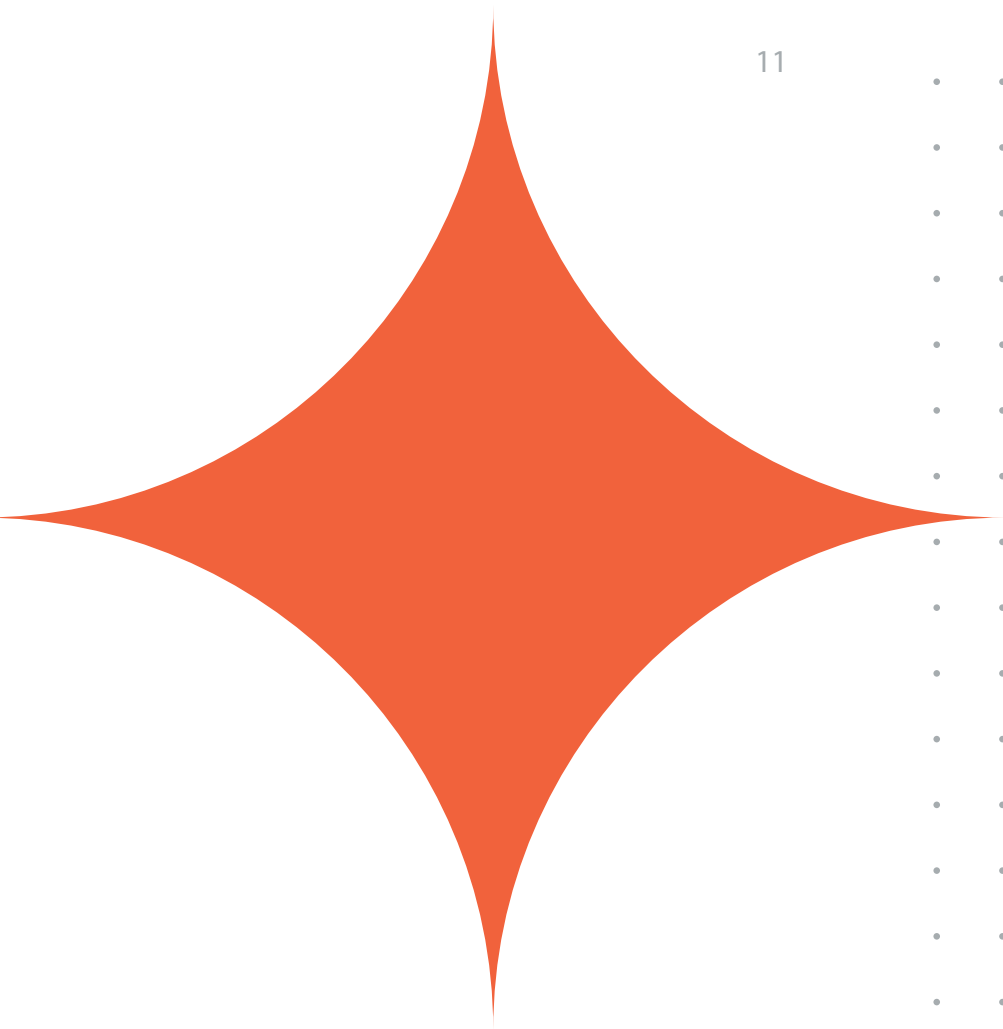


Що таке недискримінаційне вчителювання?

Недискримінаційне вчителювання (часто його ще називають чутливим) базується на недискримінаційному підході в освіті, є складовою особистісноорієнтованого підходу.

Недискримінаційне вчителювання – це здатність педагога сприймати, розрізняти, усвідомлювати наявні відмінності між людьми та наявність у суспільстві дискримінації у її різних формах і видах, а також належним чином реагувати, враховувати ці аспекти у власних педагогічних діях і стратегіях. Чутливе вчителювання – це про цінність кожної дитини, її унікальність і неповторність, а також про повагу до унікальності кожної та кожного.

Недискримінаційне вчителювання виявляється і в тому, що викладати, і в тому, як це робити.



ЩО ВИКЛАДАТИ

Для того, аби освітній контент – візуальний, тексти, вправи, завдання до уроків тощо – відповідали недискримінаційному підходу в освіті, варто дотримуватися таких принципів:

1. У матеріалах уроку максимально паритетно (за можливості) повинні бути представлені носії різних ознак (і як реальні історичні постаті, і як вигадані персонажі): жінки і чоловіки (паритетним тут вважається співвідношення хоча б на рівні 40:60), представники та представниці різних етнічних груп, люди з різним кольором шкіри, люди різного віку, особи з інвалідністю тощо².

Наприклад, при ознайомленні з науковими досягненнями, необхідно пригадати жінок, які зробили внесок у науку (джерелом можуть слугувати видання «Це зробила вона» і «Це теж зробила вона», статті Вікіпедії, будь-які інші ресурси), показати їхні портрети. А якщо з певних причин це зробити неможливо – важливо пояснити, що такий «дефіцит» жіночого внеску в розвиток науки відбувся не тому, що жінки «дурніші» за чоловіків, а через історичне домінування андроцентризму («чоловікоцентризму») та соціальних норм, які замикали жінок у приватному просторі, з причин мізерної інвестиції культури у розвиток жінок, утрудненого доступу осіб жіночої статі до публічних сфер суспільства. Учениці в класі повинні сприймати науку як відкриту для них сферу, бачити, що часи змінилися, і вони можуть вільно обирати напрямок самореалізації.

² Чотири останні приклади (як і подібні до них) не передбачають чіткого відсоткового співвідношення, важливою є загалом «видимість» цих носіїв різних ознак у освітньому контенті.



Згадуючи відомих жінок, варто наводити – усно чи письмово – ім'я повністю (а не лише ініціал імені), оскільки саме через ініціальні представлення дуже часто прізвища сприймають як чоловічі, спотворюючи інформацію і презентуючи досягнення жінок як такі, що належать чоловікам.

При підготовці навчального контенту слід уникати й інших «центризмів»: *етноцентризму* (позиціювання однієї нації як домінуючої, інших – як меншовартісних), *християноцентризму* (розгляд однієї релігії, найчастіше християнства, як основної, подання її положень як «мірила речей»), *європоцентризму* (явне або неявне проголошення культурної переваги європейських народів і західноєвропейської цивілізації над іншими народами і цивілізаціями).

Коли ми центруємося на виключному культурному та соціальному значенні осіб певного віку, це також може призвести до дискримінації – *ейджизму*, як і зосередження на певному еталоні зовнішності (*лукізм*). При вивченні тем, де певним чином згадується родина (родинні стосунки, склад родини, сімейні свята), варто враховувати, що для деяких груп дітей (з неповних родин, тих, хто перебувають під опікою або напівсиріт, сиріт) це може бути дуже сенситивним питанням, тому варто не фокусуватися виключно на повних родинах, пам'ятаючи про існування інших типів сімей, утримуючись від оціночних суджень чи стереотипних міркувань щодо благополуччя повних родин і навпаки.

Освітній контент, наповнений «центризмами», може зачепити почуття дитини, яка не вписується в еталон. І навпаки – паритетний підхід дає можливість різним дітям «побачити в освітньому контенті себе» (і відчувати себе важливими, зрозумівши, що «урок був для них», здобувши, таким чином, додатковий стимул для навчання), отримати культурні зразки для наслідування, які близькі їхньому сприйняттю, не зачіпають почуття гідності, стимулюють до творчості саме їх!



2. Для того, щоб уникнути формування стереотипної життєвої (зокрема, професійної) траєкторії учнівства, *дійові особи та персонажі текстового та візуального контенту повинні залучатися до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворювати різні життєві сценарії*, а не тільки стереотипні.

Наприклад, люди похилого віку можуть вести активний спосіб життя, особи з інвалідністю – займатися соціально значущими видами праці, а жіночі та чоловічі персонажі – рівною мірою займатися як хатніми справами і доглядом за дітьми, так і професійною (зокрема, управлінською) діяльністю, саморозвитком, відпочинком.

3. *Принцип відсутності сегрегації та поляризації* полягає в тому, щоб представники/-ці різних соціальних груп (а) штучно не відокремлювалися одне від одного (наприклад, особи з інвалідністю у візуальному контенті часто зображуються «у куточку»), (б) не протиставлялися одне одному за схемою «хороше – погане» (скажімо, якщо чоловіків часто зображують як порушників норм, то жінок – навпаки – як зразки для наслідування, які «завжди і все роблять правильно»).

Реальна соціальна взаємодія далека від таких стереотипів – представники/-ці різних соціальних груп займаються спільною діяльністю, і саме це варто демонструвати як позитивний приклад.



4. Важливо зображувати людину загалом і загальнолюдські цінності не тільки через образ чоловіка, етнічного українця, православного, без будь-яких фізичних обмежень, а й через альтернативні образи. До появи антидискримінаційної експертизи проєктів підручників, у 95 % випадках, коли в тексті підручника згадувалося слово «людина» і поруч розміщувалася ілюстрація, на ній був зображений чоловік. Так само носіями позитивних цінностей (наприклад, здоровий спосіб життя) частіше зображувалися люди зі світлим кольором шкіри, особи молодого чи середнього віку, етнічні українці, представники/-ці середнього класу.



Варто пам'ятати, що всі люди є носіями загальнолюдських цінностей, тож в основу четвертого принципу побудови освітнього контенту (так само, як і попередніх) покладено *головний «суперпринцип» створення освітнього контенту – принцип розмаїття*. Його використання, наприклад, у візуальному контенті веде до зображень темношкірих і світлошкірих людей, людей різної статури та різних на зріст, із різними зачісками, різного віку, осіб з інвалідністю, людей у нетипових професійних ролях чи за нетиповими побутовими справами тощо. Реальне життя різноманітне, люди навколо нас є різними (чудовий приклад – учнівство у вашому класі), отже жодний «трафарет» (тобто, стереотип) при створенні контенту не буде продуктивним, якщо йдеться про якісну сучасну освіту.

Важливо також розуміти, що те, що донесено онлайн, неможливо змінити чи «пом'якшити» – цей матеріал миттєво закарбовується в пам'яті учнівства, а тому потребує особливого прискіпливого відбору з точки зору недискримінаційного підходу – кожне слово чи ілюстрація через велику концентрацію змісту при онлайн-навчанні дуже вагомі.

Свої нюанси в питанні «Що викладати» є і в окремих науково-предметних профілях, описаних нижче.



Природничий

(хімія, біологія, екологія, географія, природознавство, економіка)

Українським є паритетне представлення осіб чоловічої і жіночої статей, які займалися природничими науками, винахідництвом. Як приклади, крім усім відомої Марії Складовської-Кюрі, можна навести відомості про інших нобелівських лауреаток (фізикинь Марію Гепперт-Майєр, Донну Стрикленд, хімікинь Дороті Ходжкін, Аду Йонат, Френсіс Арнольд, економістку Елінору Остром), а також українських науковиць (математикиню Марину В'язовську, авіаконструкторку Єлизавету Шахатуні, фізикиню Віру Кістяківську, хімікиню Наталію Ульянович, біологиню Нану Войтенко).

При викладанні біології варто намагатися уникнути зображення виключно чоловічого тіла для ілюстрації людського скелету, статури, внутрішніх органів.

При викладанні географії (соціально-економічного курсу) важливо не допустити продукування етнічних стереотипів (коли, наприклад, певним етносам надаються стереотипні характеристики, на кшталт «німці схильні до порядку і дисципліни», «Японія – країна з екзотичною культурою», «українці добре співають»), а також використання «зонтичних» термінів (африканці, араби, слов'яни тощо), що почасти сприяють расовій та етнічній «невидимості», адже не враховують різноманіття етнічних груп, що проживають на певній території.

При викладанні природознавства (як і астрономії) звертаємо увагу на те, що космос успішно підкорювали не тільки США, СРСР / Росія, а й багато інших країн, серед яких Україна, Китай, Індія, Іран, Південна Корея, Бразилія.





Фізико-математичний (фізика, математика, астрономія) і технологічний (технології, інформатика)

Саме ці науки є класичним прикладом, коли відкриття, зроблені жінками, отримували чоловіче авторство, адже чоловіки обіймали або керівні посади в дослідницьких лабораторіях, або перебували у шлюбі з авторками. Тож важливо при нагоді акцентувати увагу учнівства *на досягненнях і відкриттях, авторство яких належить жінкам*, наприклад, Гіпатії (<https://cutt.ly/ajwz2in>), Лаурі Бассі (<https://cutt.ly/OjwzNNg>), Розалінд Франклін (<https://cutt.ly/mjwzAhm>), Геді Ламар (<https://cutt.ly/VjGgcTI>), Аді Лавлейс (<https://cutt.ly/bjGh5lu>).

При доборі навчального контенту варто звернути увагу, що *на ілюстраціях до пояснень дії фізичних законів та понять (швидкість, тиск, опір) часто стереотипно зображують чоловіче тіло або його частину (руку, ногу)*. А при комплектації завдань варто прослідкувати, щоб активними дійовими персонажами в них були і особи жіночої статі (наприклад, автомобілістки, лижниці, велосипедисти тощо).

Предмет «Технології» дає можливість обрати із запропонованих модулів декілька для вивчення протягом року. Зауважте, що діти можуть мати захоплення, які досі сприймаються педагогічним колом із подивом: наприклад, хлопчики можуть цікавитися моделюванням зачісок або одягу, а дівчатка – програмуванням чи робототехнікою. Тож було б справедливо запропонувати учням і ученицям *реально взяти участь у виборі саме тих навчальних модулів або проєктів, які їх надихатимуть та надаватимуть можливість отримувати задоволення від творчості, навіть попри певні упередження дорослих*.

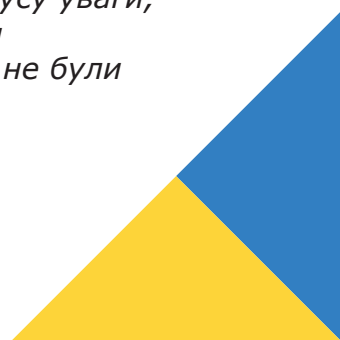


Суспільно-гуманітарний

(мови, літератури, українознавство, етика, історія, правознавство, основи здоров'я, фізична культура)

Викладання мов і літератур дає широкий та розмаїтий матеріал оспівування жінки виключно як матері, домогосподарки, «берегині домашнього вогнища, «жіночих» якостей (вірності, самовідданості, терплячості), жіночої краси (тривалий час у літературних творах вона виділялася як головна позитивна риса жінки), хоча, безперечно, такі риси, як наполегливість, цілеспрямованість, відважність, допитливість тощо не менше притаманні жінкам, у тому числі українським, ніж чоловікам. Змінити зміст літературного твору не в нашій компетенції, натомість у силах вчительства *критично підняти питання про кардинальне урізноманітнення жіночих образів в сучасній літературі* (і в реальному житті XXI століття), про те, що *згадані якості насправді є не «жіночими», а загальнолюдськими* (тобто такими, що притаманні людям незалежно від статі, віку, соціального походження та ін.).

В окремих творах наявні описи людей з інвалідністю як нещасних, таких що потребують особливого ставлення. Констатуючи, що такий опис був звичний у раніші часи, варто звернути увагу учнівства, що на сьогоднішньому етапі розвитку суспільства *люди з інвалідністю прагнуть уникати зайвого фокусу уваги, виборюють рівні можливості, і суспільство має бути таким, у якому люди з інвалідністю почувалися б повносправними й рівними його членами, а не були сегрегованими чи оточені жалем та особливим ставленням.*



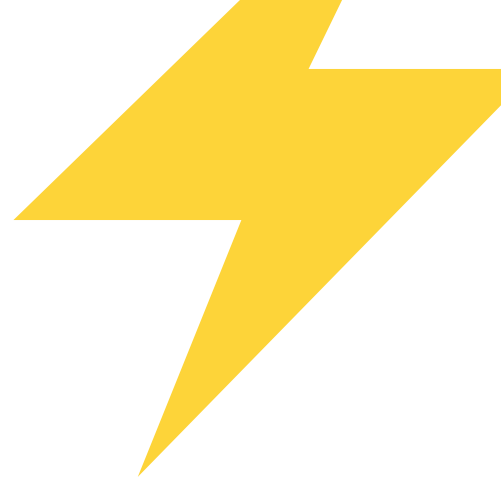


При викладанні *історичних курсів*, що традиційно мають яскраву андроцентричну спрямованість³, як ніколи важливо розповісти учнівству про справжню *«жіночу історію»*, у чому путівником може стати електронна бібліотека сайту Української асоціації дослідників жіночої історії (<http://www.womenhistory.org.ua/>): саме тут зібрані хрестоматійні твори сучасних дослідниць української «жіночої історії» (Марти Богачевської-Хомяк, Оксани Кісь, Людмили Смоляр та багатьох інших). Також варто глибше дізнатися та, за можливості, використовувати в дискусійних форматах поняття «імперія», «метрополія», «колонія» (як у прямому, так і в переносному значенні), «колоніальна культура» та дотичні, підважуючи деякі усталені стереотипи щодо історичного минулого та сучасності взаємин окремих країн.

При викладанні *курсів етики* треба бути вкрай обережними з так званими етикетними моделями поведінки, чимало з яких історично були прив'язані до статі. *Сенс більшості етикетних правил втрачений або давно застарів і вже частково переглянутий сучасним суспільством, а отже потребує принаймні дискусійної подачі в рамках уроку.* Наприклад: хто має кого пропустити у дверях – хлопчик дівчинку (бо «так прийнято», адже «дівчатка є слабкими») чи, можливо, варто пропустити людину, яка поспішає, або особу, яка є немічною, слабшою чи несе щось важке чи велике в руках (а такими можуть виявитися і чоловіки)?

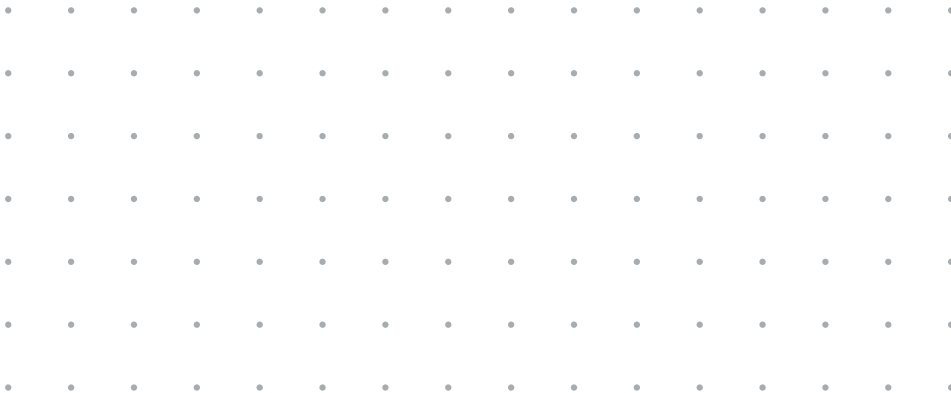
³ Її частково можна пояснити об'єктивними причинами (низьким статусом жінки у попередні історичні епохи, сприйняття історії як, передусім, політичної, у якій жінки через об'єктивні причини залишили менш помітний слід, аніж чоловіки), але в той же час андроцентрична спрямованість у викладанні історії частково спирається і на певну тенденційність, небажання висвітлювати історичний внесок жінок навіть у тих випадках (особливо в сучасній історії), коли той дійсно був значним.





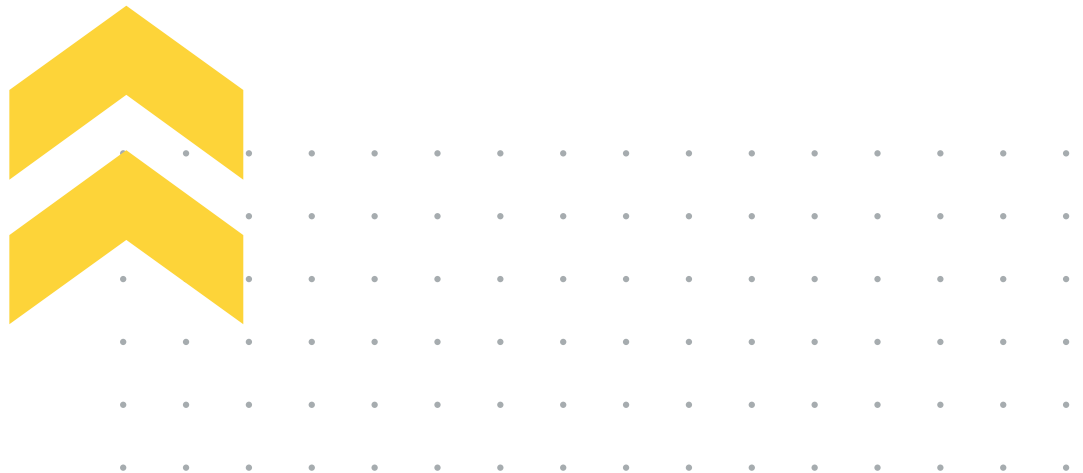
При викладанні основ здоров'я завжди акцентується увага на збереженні здоров'я жінок (зокрема, репродуктивного), а про здоров'я чоловіків, як правило, забувають. *Навчити не тільки дівчаток, а й хлопчиків уважно слідкувати за своїм здоров'ям* (долаючи на цьому шляху чимало гендерних стереотипів) є вкрай важливим завданням для чутливого педагога. Іншим надзавданням є коректне висвітлення теми здоров'я людей з інвалідністю, яке повинно викорінити почасти ще домінуючий принцип «Обережно, серед нас інваліди!», тобто принцип ексклюзії – штучного виключення цієї соціальної групи з загального суспільного контексту і гіпертрофоване подання її соціального буття як чогось надзвичайного.

У викладанні фізичної культури найбільш важливим є формування в кожній дитини стійкої мотивації до збереження свого здоров'я, фізичного розвитку і самовдосконалення, допомога у саморозвитку природних здібностей та психічних якостей незалежно від фізичних параметрів, стану здоров'я, можливостей психофізичного розвитку.



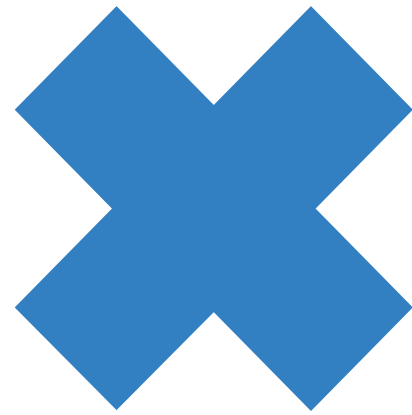
Натомість часто уроки фізкультури *перетворюються на гонитву за виконанням нормативів* (принаймні більшість школярів і школярів вважають фізкультуру передусім уроком досягнення спортивних результатів), *які є гендернодиференційованими*. Вони наполегливо переконують, що сильними, спритними, швидкими, витривалими і точними повинні бути хлопчики (чим приховано тиснуть, вертикально ранжуючи представників цієї групи за сформованими маскулініними ознаками та постійно провокуючи внутрішньогрупові змагання), тоді як учениці мають бути слабшими, менш активними і вправними – так стримується можливий фізичний розвиток дівчаток. *Нормативи вперто прив'язуються до статі: школа робить вигляд, що всі хлопчики (як і всі дівчатка) фізично мають відповідати певній наперед заданій «планці», ігноруючи унікальність розвитку кожної конкретної дитини.*

Аби реалізувати стратегію недискримінаційного вчителювання, *намагайтеся більше орієнтуватися на актуальні потреби дітей, які, незалежно від статі, усе ж розвиваються по-різному* – хтось швидко росте, набуває фізичної сили, а хтось довше залишається фізично слабшим/-ою за однолітків. Урок має бути цікавим кожній дитині, надавати впевненості у своїх силах, навчати позитивному сприйняттю власного тіла.



Художньо-естетичний

(музичне мистецтво, образотворче мистецтво, художня культура)



Варто враховувати, що коли йдеться про *культуру історичних періодів*, де прагнення жінок, скажімо, до заняття мистецтвом обмежувалося – «Музика епохи Відродження» чи «Мистецтво бароко: архітектура, скульптура, живопис, декоративне мистецтво», вчителю/-ці необхідно поміркувати, як *компенсувати диспропорцію чоловіків і жінок*, добираючи необхідні приклади, наочність, роблячи відповідні коментарі.

Окрім цього, важливо робити таке:

- *демонструвати приклади здобутків культури різних часів, країн і етносів* (уникаючи надто сильного зосередження лише на європейській культурі), а при відборі вітчизняних прикладів витворів культури паритетно представляти різні регіони України;

- *максимально використовувати можливість доповнити матеріал уроку відомостями антидискримінаційного характеру* (наприклад, розкриваючи тему «Джаз», можна розповісти про колонізацію та рабство, дати пояснення та сучасну оцінку суспільних процесів, пов'язаних із дискримінацією і насильством за ознакою кольору шкіри);

- *розповідаючи про стилі в різних видах мистецтва й демонструючи зразки художньої творчості, намагатися сформулювати в учнівства розуміння відносності уявлень щодо людської краси* (пояснювати, що еталони краси, як правило, не відповідають реальності, уявлення про красу тіла змінюються з часом і залежать від моди), що сприятиме викорененню у свідомості учнівства лукізму;

- *розповідати про культуру і мистецтво спільнот, які традиційно були маргіналізованими у суспільстві* (про спів людей із порушенням слуху, про бальні танці на інвалідних візках тощо), але подавати це не як ексклюзію, а гармонійно вплітати у розповідь про культуру і мистецтво суспільства.

ЯК ВИКЛАДАТИ

Не тільки в тому ЩО, але і в тому, ЯК ми викладаємо, так само прослідковується або чутлива, або дискримінаційна комунікаційна стратегія. У процесі онлайн-навчання, звісно, комунікація між усіма учасниками/-цями освітнього процесу суттєво обмежена: учительство, як правило, позбавлене можливості комунікувати з учнівством повноцінно і «напрямую», не може виказати своє ставлення до кожної дитини невербально, тож усе, що педагог хоче донести, передається тільки через розповідь, навчальні матеріали і завдання. Але і в онлайні, і в офлайні діють схожі базові принципи недискримінаційної комунікації в рамках уроку.





Звертання: ім'я чи прізвище?

Відслідковується тенденція, що *частіше педагоги звертаються до хлопчиків на прізвище, а до дівчаток – на ім'я*. Уважається, що таким чином школа наче додатково «дисциплінує» хлопчиків. Але такий підхід створює не дуже сприятливу атмосферу в комунікації, нашаровуючи до того ж більш / менш статусне сприйняття, тож *радимо звертатися до дітей однаково, незалежно від статі* (наприклад, на ім'я).

Звертаючись до класу, варто пам'ятати, що в ньому є учні та учениці. Звертання: *«Вітаю, шановні учні»* зовсім не охоплює усю учнівську спільноту, є проявом андроцентризму в мові. Сьогодні усталеним є гендерночутливе звертання. Ідеально буде сказати *«Добридень, учениці й учні!»* – тоді кожна дитина з більшою вірогідністю відчує, що звертаються саме до неї. Можна використати збірний іменник (*«учнівство»*) чи описову конструкцію (*«учнівська спільнота», «дорогі всі»* та ін.), що, до речі, розширить світогляд дітей і поповнить їхній лексичний запас.



Стереотипність мислення

Відверто кажучи, далеко не всі наші настанови й зразки життєвого досвіду заслуговують на те, щоб бути переданими учнівству. Сьогоднішні діти матимуть свій світ – швидкоплинний, насичений новими цінностями і світоглядними пріоритетами, і кожна й кожен з них здобуватиме власний соціальний досвід, який не має ґрунтуватися на стереотипах і упередженнях дорослих.

Та чи завжди ми можемо утриматися від проголошення стереотипних тверджень? *Чи не транслюємо ми власний досвід молодому поколінню як єдино правильний (особливо розповідаючи історії зі свого життя)? Чи не поринаємо ми в ейджизм, коли знецінюємо досвід учнівства, а свій – звеличуємо, вважаємо його надважливим і премудрим?* На ці питання варто собі відповісти під час добору матеріалу та проектування дизайну уроку, аналізуючи власний стиль комунікації та дослухаючись до своїх промов перед аудиторією.



Задля уникнення практики репродукування явних стереотипних тверджень варто слідкувати, щоб у промові *не проголошувалися твердження щодо здібностей або особливостей людей різної статі, національності, сімейного чи майнового стану, соціального походження, віросповідання чи місця проживання.*

Виявами стереотипності вчительського мислення є також *спонукання хлопчиків до вивчення так званих точних наук, а дівчаток – до «неточних» (передусім, мови й літератури), сприйняття прохання дитини про допомогу як недостатньої підготовленості дівчинки («бо вона ж наче завжди і все має знати») і, водночас, як допитливості хлопчика («бо йому ж це особливо треба»), узалежене від статі пояснення незадовільних успіхів дитини (як недостатньої працездатності і старанності хлопчика та як відсутності здібностей до предмету – у дівчинки).*

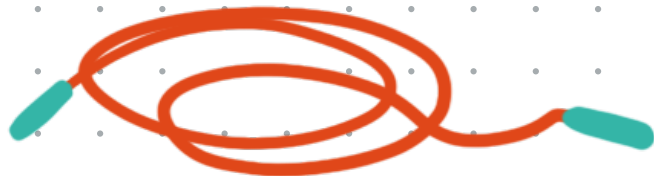
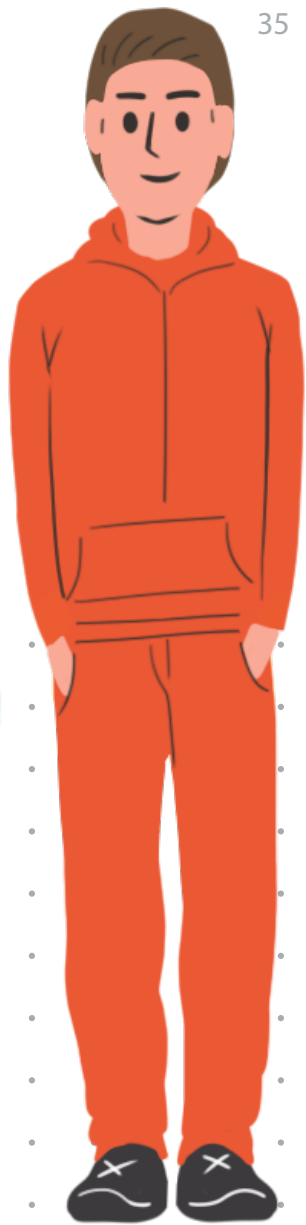
Подібне стереотипне ставлення спостерігаємо і щодо *сприйняття педагогами порушень дисципліни: зроблене хлопчиками сприймається більш-менш нормально (чого вартує фраза з вчительських вуст: «Ну, це ж хлопчик!»), тоді як дівчаткам таке «не дозволено».* Вони є наче самим символом цієї шкільної дисципліни, тому не дивно, що у випадку її порушення нерідко отримують більш суворе покарання від педагога, що, безумовно, не може вважатися справедливим з точки зору недискримінаційного вчителювання.

Командна або групова робота

У вчительській комунікації можна побачити дискримінаційні вияви сегрегації і поляризації, один із яких – намагання поділити клас на «чоловічу» і «жіночу» половини, зіткнувши їх «лобами» та «закрутивши» штучну конкуренцію між двома групами (іноді навіть хлопчики й дівчатка отримують різні за змістом, характером і складністю завдання). Найодіозніший приклад – вишиковування на уроці фізичної культури та проведення змагань у командних видах спорту між хлопчиками і дівчатками.

Ураховуючи і без того сегрегований за статтю соціальний світ, закликаємо не влаштовувати змагання чи командну роботу так, щоб ділити клас на хлопчиків і дівчаток. Є безліч ознак, за якими діти можуть об'єднатися (зверніть увагу – краще саме «об'єднати в групи», а не «поділити на групи») чи вишикуватися (наприклад, стати у коло, за датою народження тощо). Під час онлайн-уроків для цього можна використовувати випадкове колесо з Wordwall (<https://wordwall.net>).

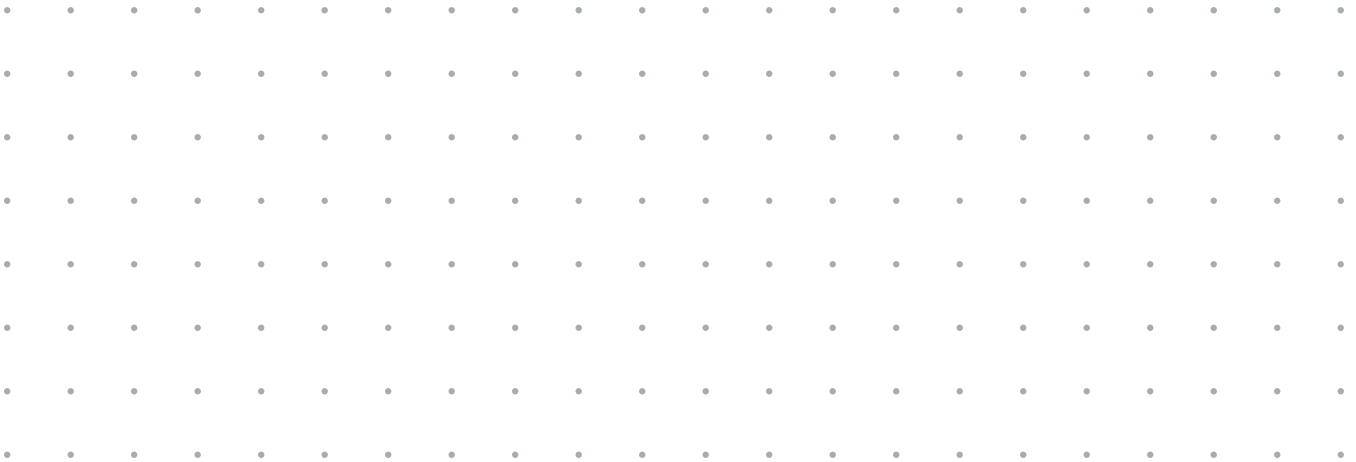




Уважно слухаємо і не поспішаємо



Даючи слово дитині, дочекайтеся, коли вона сама поставить крапку в реченні. *Не варто, як буває, підганяти і закінчувати репліки замість дівчат, а для хлопців виділяти додатковий час на відповідь* (дослідження показують, що, зокрема, і як результат таких дій, час, який на уроці мають хлопчики на усні виступи, відповіді, виправлення помилок, на 10-20 % переважає той, що відводиться дівчаткам). Важливо підбадьорювати поглядом, кивком голови, підтримувальним жестом або емодзі чи смайликом на онлайн-уроці – має значення прогрес у навчанні, а не блискавична відповідь на запитання!



Недискримінаційна мова

Для учителювання важливо враховувати і те ЩО, і те ЯК ми ГОВОРИМО і ПИШЕМО. Адже у нашій мовній картині світу ми відображаємо і передаємо учнівству певну *концептуальну* картину світу, яка є суб'єктивною і відображає *об'єктивну* (фізичну) картину світу з певних позицій, що для різних людей і соціальних груп можуть бути різними (одна й та ж реальність може відобразитися у свідомості різних людей неоднаково: залежно від епохи, віку, місця проживання, рівня освіченості, особистих зацікавлень люди матимуть відмінні концептуальні картини світу).

Коли про все, що знайшло місце в нашій концептуальній картині світу, ми починаємо думати, говорити, писати, ми засобами певної мови (словами, звуками, синтаксичними конструкціями, стилістичними засобами тощо) творимо певну *мовну* картину світу.

Від того ЩО і ЯК говорять вчителі та вчительки, залежить формування концептуальної картини світу учнівства – нейтральної, чутливої чи навпаки дискримінаційної. Слова (слово) і мислення (думка) взаємопов'язані: те, які мовні засоби добираються нами залежно від того, що саме і про що ми думаємо, так і ті слова, що їх ми чуємо, читаємо, говоримо, впливають на свідомість, мислення наше та учнівства, формуючи і змінюючи його.

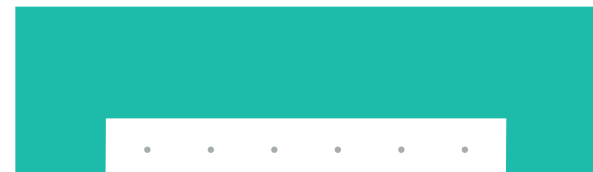
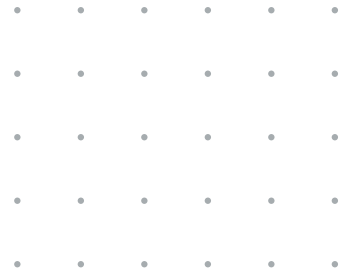
Мова вчителів /-ок має бути недискримінаційною, тобто виключати хибні припущення та стереотипи, образливі твердження та помилкові узагальнення, враховувати людське розмаїття, бути коректною і не зачіпати гідність різних груп людей. При викладанні слід уникати таких *форм дискримінаційної мови*:

- *стереотипи / хибні узагальнення* – наприклад, коли ми вживаємо слово «українці» як збірне поняття лише чоловічого роду;
- *невидимість та уникання* – за різними вищезгаданими ознаками;
- *ієрархія або порядок слів / фраз* (молодий / старий; білий / чорний; чоловік / жінка);
- *припущення однаковості* – наприклад, люди похилого віку часто описуються як некомпетентні або як такі, що мають однакові інтереси і думки;
- *зайва видимість або фокус на різниці* – ми не говоримо «чоловік-професор», але часто говоримо «жінка-професор», хоча згадування статі жодним чином не показує досвід чи кваліфікацію людини;
- *дискримінаційна лексика* – варто говорити «людина з інвалідністю» – замість «інвалід», «темношкірі люди» – замість «негри» чи «африканці», «людина з порушеннями здоров'я» (зору, слуху тощо) – замість «людина з вадами», «дитина з особливими освітніми потребами» – замість «дитина з особливими потребами», «роми» – замість «цигани».

Поширеним різновидом дискримінаційної мови є *мовний андроцентризм* – відображення у мові «нормативності» чоловічого і «другорядності» жіночого, передусім через уживання форм чоловічого роду для позначення осіб обох статей.

Чому для вчительства є особливо важливим подолання мовного андроцентризму?

Коли ми мислимо і говоримо андроцентрично, ми «виключаємо» жінок із концептуальної картини світу або окреслюємо їх як істот, відмінних від чоловіка, проголошуючи, що певні сфери життя «не для дівчат». Натомість застосування вчительством гендерночутливої мови (на протипагу андроцентричній) допоможе подолати наявне в історії і культурі ігнорування досягнень жінок, унаслідок чого їм відмовляють у поведінці, зацікавленнях та можливостях, що виходять за рамки стереотипів. Це сприятиме відмові від наявної в освіті практики, коли жінок не згадують, описуючи ті чи інші історичні події чи культурні явища, забезпечить включення до мовного дискурсу специфічно жіночого досвіду (наприклад, допоможе подолати замовчування в історії подальшої долі жінок, які брали участь у Другій світовій війні, після їх повернення з фронту). Застосування вчительством гендерночутливої мови сприятиме видимості жінок у мові і, як наслідок, забезпечить видимість їх в освітньому контенті. Це, своєю чергою, забезпечить засвоєння учнівством ідей рівності, паритетності у різних сферах життя, заохочення жіночого лідерства.



Фемінітивні суфікси

Ученьця Майстриня

Директорка Кравчиня

Вчителька Поетеса

Пілотеса Амбасадорка

Рекомендуємо застосовувати у власному професійному мовленні такі загальні *стратегії подолання андроцентризму*:

- *стратегія нейтралізації* – полягає у послідовній нейтралізації граматичного роду, зокрема, завдяки збірним іменникам (*учнівство, козацтво, молодь*), словам спільного роду (*колега, невдаха*), описовими конструкціями на позначення множини осіб яких є і жінки, і чоловіки, або коли статева належність множини осіб невідома чи на цьому не акцентується увага (*глядацька аудиторія, мистецькі кола*);

- *стратегія фемінізації* – полягає в послідовному вживанні фемінітивів (які є питомою рисою української мови), принаймні тих, що зафіксовані в академічному тлумачному словнику української мови – <http://www.inmo.org.ua/sum.html> (наприклад, «вчителька», «учениця», «директорка», «науковиця» та тисяч інших).

Варто пам'ятати, що ми обов'язково вживаємо фемінітив, коли а) ідеться лише про жінок; б) ідеться про конкретну жінку, яку згадують на ім'я, ім'я та прізвище, є зазначення її професії чи посади, дівчина чи жінка зображена на відповідній ілюстрації; в) ідеться про реальну життєву ситуацію, наприклад професійну, що передбачає участь осіб обох статей; г) ідеться про завдання, питання, звернення адресоване дівчаткам та хлопчикам.



ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

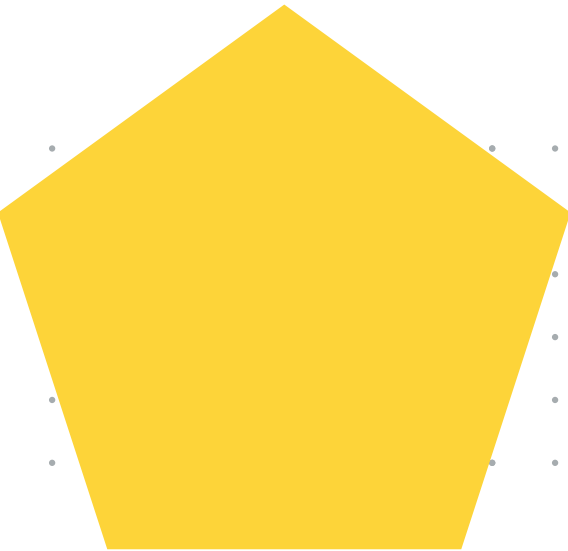
Поставте позначку навпроти кожного з виявів недискримінаційного вчителювання, якщо Вам вдається втілити його у свої практиці.

А якщо раптом таких позначок виявиться небагато – не засмучуйтесь: до окремих положень путівника завжди можна повернутися знову.

- У матеріалах моїх уроків жінки і чоловіки представлені паритетно (приблизно 50:50, 45:55 чи 40:60)
- Я усно та письмово згадую жінок (називаючи їхні повні ім'я та прізвища), які зробили внесок у науку, а якщо іноді це неможливо, пояснюю історичні причини «жіночої невидимості»
- У матеріалах моїх уроків фігурують особи з різних етнічних груп, з різним кольором шкіри, різного віку, особи з інвалідністю тощо
- Я свідомо уникаю «центризмів» (етноцентризму, християноцентризму, європоцентризму тощо), ейджизму, лукізму та інших дискримінаційних виявів
- У матеріалах моїх уроків дійові особи та персонажі залучені до найрізноманітніших форм та видів діяльності, своєю поведінкою відтворюють різноманітні життєві сценарії
- У матеріалах моїх уроків представники/-ці різних соціальних груп штучно не відокремлені та не протиставляються одне одному
- У матеріалах моїх уроків людина та загальнолюдські цінності зображуються через різноманітні образи
- На уроці я звертаюся до присутніх однаково (наприклад, на ім'я)



- Я не передаю свій власний життєвий досвід як єдино правильний
- Я не ділюся своїми уявленнями про здібності чи особливості людей різної статі, національності, сімейного чи майнового стану, соціального походження, віросповідання чи місця проживання
- Я не ділю клас на «чоловічу» і «жіночу» команди, не влаштовую штучні змагання між ними
- Кожну дитину, незалежно від статі та інших характеристик, я рівною мірою спонукаю до вивчення усіх наук і предметів, даю завдання ідентичної складності, виявляю однакове ставлення, зокрема, у випадку порушень дисципліни
- Я уникаю дискримінаційної мови, зокрема, відповідної лексики, припущень однаковості, стереотипів та хибних узагальнень, зайвої видимості або фокусу на різниці тощо
- Моє мовлення є гендерночутливим, для чого я використовую стратегію нейтралізації та стратегію фемінізації





КОРИСНІ ПОКЛИКАННЯ

Законодавство



Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»
<http://bit.ly/zakon1263-VII>



Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»
<http://bit.ly/rpmjinch>



Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)»
<http://bit.ly/zakonbuling>



Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні
<http://bit.ly/zakonzaxsinv>

Вебресурси



Сторінка #ОСВІТАБЕЗДИСКРИМІНАЦІЇ
<https://www.edcamp.org.ua/nondiscrimination>



Гендерний інформаційно-аналітичний центр «КРОНА»
www.krona.org.ua



Центр гендерної культури
<https://www.genderculturecentre.org/>



Недискримінаційний підхід у навчанні (онлайн-курс)
<http://bit.ly/couederastudena>

ТЕКСТОВИЙ КОНТЕНТ



«Ми – різні, ми – рівні». Основи культури ґендерної рівності. Навчальний посібник для учнів 9 - 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколоєвої. 2 вид., К.: Ніка-Центр, 2010. – 176 с.

Головне завдання посібника – розвінчати стереотипні уявлення про ролі жінок і чоловіків у родині та суспільстві, сформувавши світогляд учнів, вільний від ґендерних упереджень і передсудів.

<https://cutt.ly/9jnLBs9>

Як навчати школярів долати ґендерні стереотипи. Конспекти занять: навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх закладів / За ред. проф. Т. Говорун. – К.: 2011. – 806 с.



Навчальний посібник орієнтований на ознайомлення вчительства, шкільних психологів та соціальних педагогів з основами ґендерних знань та способами їх передачі учнівству різного віку. Посібник допоможе педагогам разом із учнівством відповісти на питання, чому ґендерні стереотипи стають на заваді освітньому, професійному, громадянському розвитку особистості, навчити дівчаток і хлопчиків розпізнавати та звільнитись від їхнього впливу на поведінку та взаємини статей.

<https://cutt.ly/NjbwWEY>

Олег Марущенко, Ольга Плахотнік **ґендерні шкільні історії.** – Харків: Монограф, 2012. – 88 с.

«ґендерні шкільні історії» – посібник для освітян, які працюють у школі й хотіли б підвищити свою ґендерну компетентність, розвинути ґендерну чутливість. Перша частина книги характеризує механізми, за якими шкільна освіта формує відмінності між двома статями, відтворюючи й продукуючи ґендерні нерівності в суспільстві. Друга частина пропонує стратегії, за допомогою яких можна протистояти сексизму в учительській діяльності, формувати ґендерну компетентність у учнівства.

<http://bit.ly/gendshkilistorii>



Комікс «Дівчата можуть усе!»

Ідея створення коміксу виникла в процесі проведення Хакатону для дівчат-студенток «Hack4Good 2.0: як зацікавити дівчат з раннього віку до технічних спеціальностей?» (2018 р.). Хакатон був організований Центром «Розвиток КСВ» спільно з Фондом ООН у галузі народонаселення в рамках ініціативи Дівчата STEM. Мета Хакатону – збільшити кількість дівчат у STEM і заохотити їх досліджувати світ науки, техніки, інженерії та математики через розробку цікавих рішень. Сюжет коміксу: у невеликому місті ІТ-компанія оголосила конкурс серед школярів і школярок: потрібно створити винахід, що змінить світ на краще. Команда переможців полетить у Каліфорнію на зустріч із Ілоном Маском. Чотири десятикласниці об'єднали свої зусилля, щоб реалізувати проект, який допоможе подолати проблему світового масштабу.

<http://bit.ly/divmojyse>



Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Марущенка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. – Харків: Планета – Принт, 2017. – 68 с.

Що таке «гендер» – коли це не визначення терміна, а реальне шкільне життя? Як він вплетений у викладацькі слова, шкільні коридори, сценарії свят чи щоденні звички? Якою мірою визначає наші вподобання, дії і рішення? У виданні об'єднано педагогічні есеї, у яких в легкій формі описано реальний викладацький і управлінський досвід розпізнавання й подолання гендерних стереотипів та дискримінації. У власних розповідях реальні педагоги відверто діляться історіями поведінки в тих чи інших «гендерних ситуаціях», що виникають неминуче всюди, де здійснюється освіта.

<http://bit.ly/gendpedalm>



В поисках гендерного воспитания : метод. пособие / О. Андрусик, Н. Водолажская, А. Ефимцева и др. ; под ред. О. Андрусик и О. Марущенко. — Харьков : Золотые страницы, 2013. — 144 с.

Методическое пособие предлагает в лёгкой и увлекательной форме задуматься о сути современного учебно-воспитательного процесса, всем вместе — педагогам детского сада и школы, родителям, администрации — поискать пути и способы реализации гендерного воспитания, чтобы создать условия для всестороннего развития наших детей, помочь им вырасти счастливыми и успешными.

<http://bit.ly/vpoiskgendvosp>



Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. – Київ. – 2018. – 128 с.

У звіті подані результати дослідження, здійснені Українським центром соціальних реформ на замовлення UNFPA, Фонду ООН в галузі народонаселення за сприяння Департаменту з питань міжнародного розвитку Уряду Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (UK DFID).

<https://cutt.ly/wjdiQiG>



Кращі гендерночутливі STEM-уроки онлайн

Всеукраїнський Конкурс «Кращий гендерночутливий STEM-урок онлайн» – це інноваційний підхід до впровадження нових стандартів викладання STEM-уроків. Мета конкурсу – популяризувати ідеї STEM-освіти через розробку інтегрованих уроків/заходів та заохочення педагогів застосовувати STEM-технології у освітньому процесі. Уперше Конкурс проводився у 2018 році. Організатори конкурсу: CSR Ukraine, експертна організація Центр «Розвиток КСВ» та Фонд ООН у галузі народонаселення за фінансової підтримки Швеції.

<https://stem-lesson.info/>





Звіт про гендерний аналіз результатів Всеукраїнського опитування щодо дотримання прав ВПО

У звіті подані результати опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка у 2017 році в 24-х областях України та м. Києві.

<https://cutt.ly/TjnZtZx>



Як говорити з дітьми про справжній зміст свята 8 березня?

У публікації представлена абсолютно нова концепція заходу до Дня боротьби за права жінок, що може бути проведений на рівні класу! Ознайомлюйтесь та втілюйте цю оригінальну розробку!

<http://bit.ly/ditpro8ber>



Малахова Олена **Ми у мові і мова в нас або Мова і гендер // Гендерний журнал «Я»: Гендер і медіа. – Харків: ГІАЦ «КРОНА», 2012. – № 3 (31). – С. 24 – 26.**

<http://bit.ly/ya312012>



Малахова Олена **Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади: актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні. - Гендерний журнал «Я»: Гендер. На часі. – Харків: ГІАЦ «КРОНА», 2015. – № 1 (37). – С. 53-37.**

<http://bit.ly/ya372015>



Синчак Олена **Як мова вбиває експертку.**

<https://goo.gl/vPgbf5>



Ладика Ірина **Фемінітиви в українських медіа: «за» і «проти».**

<http://bit.ly/femmedzaprot>



Фемінітиви в українській мові: необхідність чи надмірність?

<https://goo.gl/GBmsXd>

Відеоконтент



«Урок, який змінив уявлення школярів про професії»

Центр «Розвиток Корпоративної Соціальної Відповідальності» спільно з Фондом Народонаселення ООН в Україні – UNFPA Ukraine за підтримки Інституту модернізації змісту освіти МОН представили відеоролик, у якому дітей початкових класів попросили намалювати представників незвичайних професій. Експеримент показав, що навіть у молодшій школі діти вже мають упередження стосовно можливості жінок і чоловіків працювати у різних професіях, які стереотипно відносяться до «чоловічих» чи «жіночих». У відеоролику наочно представлено спосіб, як можна у класі долати такі гендерні стереотипи.

https://youtu.be/sTF_Rt2wkug

Мультфільми (потребують завантаження)



«Різні й рівні»

<https://cutt.ly/gjbsrQb>



«Рівність прав і можливостей»

<https://cutt.ly/WjbslCQ>



«Неоплачувана домашня праця»

<https://cutt.ly/xjbgsDz>

Навчальні відео



Фемінітиви в українській мові: що це?

<http://bit.ly/feminituvu1>



Фемінітиви в українській мові: як утворювати?

<http://bit.ly/feminituvu2>



Фемінітиви в українській мові: як уживати?

<http://bit.ly/feminituvu3>

Лекції



Фемінітиви, від символічної влади до справедливої мови.

Олена Синчак (аудіозапис, Львів, 28.10.2015 –

<https://youtu.be/ydepTNL9nAA>;

презентація до лекції – <http://bit.ly/femsynchak>).



9 аргументів проти фемінітивів в українській мові. Олена

Малахова / Масалітіна

(відеозапис, Дніпро, 18.11.2017 –

<https://youtu.be/BtE4Yp4PNrQ>;

презентація до лекції – <https://goo.gl/qUPq92>).



Фемінітиви та мовна норма. Остап Українець

<http://bit.ly/femostap>

Фільм

«Клас» (Франція, 2008)

Художня стрічка розповідає про те, яким чином конструюються нерівності в сучасній мультикультурній школі, і чи можна цьому протистояти.

ЗМІСТ

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	1
ПРО ПУТІВНИК	4
ДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ТА НЕДИСКРИМІНАЦІЙНЕ ВЧИТЕЛЮВАННЯ	6
Як традиційне вчителювання може дискримінувати?	7
Що таке недискримінаційне вчителювання?	10
ЩО ВИКЛАДАТИ	11
Природничий	18
Фізико-математичний і технологічний	20
Суспільно-гуманітарний	21
Художньо-естетичний	27
ЯК ВИКЛАДАТИ	29
Звертання: ім'я чи прізвище?	31
Стереотипність мислення	32
Командна або групова робота	34
Уважно слухаємо і не поспішаємо	36
Недискримінаційна мова	37
Чому для вчительства є особливо важливим подолання мовного андроцентризму?	39
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ	42
КОРИСНІ ПОКЛИКАННЯ	45

Літературне редагування – Олена Масалітіна
Дизайн – Олександра Цимбалюк

© ГО «ЕдКемп Україна», 2021

© Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні, UNFPA, 2021